

УДК 332.364

*В. А. Голян,**д. е. н., професор кафедри обліку і аудиту, Луцький національний технічний університет**Д. С. Нірода,**аспірант, Луцький національний технічний університет**А. Б. Поліщук,**аспірант, Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка С. Дем'янука*

ЕКОНОМІЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ЯК ВАЖЛИВА ДЕТЕРМІНАНТА НАРОЩЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

У статті обґрунтовано доцільність удосконалення системи економічного регулювання землекористування. Виявлено територіальні відмінності в структурі земельного фонду окремих регіонів. Запропоновано магістральні напрями покращення структури сільськогосподарських угідь.

The authors substantiate the expediency of improving the system of economic regulation of land use. There are territorial differences in the structure of the land resources of individual regions. A main directions of improving the structure of agricultural land.

Ключові слова: регулювання, ерозія, рілля, інституціональне середовище, земельна власність.

Key words: regulation, erosion, tillage, institutional environment, land ownership.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Високий рівень розораності території, інтенсивний розвиток процесів водної та вітрової ерозії, прояви засолення та окислення ґрунтів, забруднення сільськогосподарських угідь радіонуклідами — це ті екологічні деструктиви, що суттєво підривають потенціал аграрного природокористування. Значною мірою поширення перерахованих вище проявів екологодеструктивних процесів зумовлене недосконалістю економічного регулювання землекористування. Тобто спектр економічних регуляторів не містить набору спонукальних підойм, що змушували б землекористувачів дотримуватися вимог природоохоронного та земельного законодавства, агротехнічних та агрохімічних регламентів, розширювати площі ґрунтозахисного землеробства. Більше того, відсутні методичні підходи, які дозволяли б диференційовано підходити до застосування економічних регуляторів обмеження проявів виснажливого природокористування та враховували б природно-ресурсні, соціальні та виробничо-технічні умови господарського освоєння земельно-ресурсного потенціалу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Формування спектра важелів економічного регулювання землекористування вже давно увійшло до переліку найбільш актуальних проблем економіки землегосподарювання. Одна група вчених відстоює думку про необхідність першочергового умонтування в інструментальну базу регулювання земельних відносин тих підойм, що обмежують екологодеструктивні процеси, інша — закликає до розробки способів та методів регулювання надмірної концентрації земельної власності, а також парцеляції землекористувань.

На думку О. Загурського, сучасна ринкова економіка являє собою оптимальне поєднання ринкових принципів: попит, пропозиція, вільне ціноутворення, конкуренція, та цілеспрямованої державної політики щодо регулювання економічних процесів. Необхідність державного регулювання ринків землі всіх її видів, категорій цільового призначення визначається значенням цього економічного ресурсу в цивілізованому розвитку всіх країн світу і підтверджується давньою та різнома-

нітною практикою такого регулювання зі своєю специфікою, інституціональними особливостями, притаманними тим чи іншим цивілізованим країнам [4].

В. Борисова переконана, що деградація та забруднення навколишнього природного середовища — це наслідки надмірного залучення земельних ресурсів до використання в аграрній сфері, зростання антропогенних навантажень на них до критичних рівнів, захоплення природо-перетворювальною діяльністю, порушення екологічно допустимих співвідношень, з одного боку, між так званою "дикою природою" і сільськогосподарськими угіддями; з другого, — між орними землями, природними кормовими угіддями й багаторічними насадженнями; з третього, — між лісовими та сільськогосподарськими угіддями. Вони ж, у свою чергу, зумовлені суто технократичною концепцією розвитку АПК, екстенсивною енерго- і ресурсомісткою моделлю ведення аграрного виробництва [2]. Приведене твердження дає підстави зробити висновок про необхідність переведення аграрного сектора з екстенсивної на інтенсивну основу розвитку. З огляду на це, не має бути самоціллю і органів місцевої влади, і основних землекористувачів прагнення максимальною мірою розширювати площу ріллі за рахунок тих угідь, які були виведені з продуктивного господарського обороту в період економічної кризи 90-х років.

Важливою складовою системи економічного регулювання землекористування є обмеження проявів вітрової та водної ерозії. В. Семишкур вважає, що важливим комплексом протиерозійних заходів є протиерозійна організація території та введення ґрунтозахисних сівозмін. У районах з проявами вітрової та водної ерозії всі сівозміни повинні забезпечувати захист ґрунтів. Вирішення цього завдання можливе за допомогою розміщення кордонів полів перпендикулярно пануючим вітрам та впоперек схилів, або по горизонталям. Рівень ґрунтозахисного впливу сівозмін значною мірою визначається складом культур, які вирощуються. Вони можуть бути поділені на три основні групи: сильного змиву та видування — просапні; середнього — озимі та ярі зернові, однорічні трави; слабого — багаторічні трави.

Одним із засобів посилення захисту ґрунтів від ерозії в південних районах країни є розширення площі чистих парів до агротехнічно та економічно обумовлених розмірів (при втіленні в них відповідних ґрунтозахисних заходів) [6].

Інша група вчених зосереджує увагу на необхідності удосконалення економічного регулювання процесів перерозподілу земель, що в кінцевому підсумку визначає перебіг екологічно деструктивних процесів.

На думку В. Русана, до негативних наслідків паювання сільськогосподарських земель слід віднести: парцеляцію земельних масивів, яка по-

рушує існуючу організацію території землекористування, що існувала за колгоспно-радгоспної системи. Це ускладнює, насамперед, ведення сівозмін, посилює деградацію ґрунтів; утруднення проведення державних заходів щодо землевпорядних та меліоративно-охоронних робіт, оскільки їх потрібно узгоджувати з кожним землекористувачем; передача земельних ділянок різної якості, що зумовлює як соціальні, так і фінансові проблеми через відсутність коштів на капіталовкладення для відновлення родючості деградованих ґрунтів [5].

В. Андрійчук акцентує увагу на недопущенні проявів латифундизму. На його думку, існує загроза виникнення й утвердження латифундизму у двох формах: приватного та орендного. Недопущення латифундизму може здійснюватися за двома напрямками. Перший — законодавчо заборонити приватний латифундизм, обмеживши законодавством площу сільськогосподарських земель, що може знаходитися у приватній власності. Другий — законодавчо обмежити орендний латифундизм — надконцентрацію в одних руках величезних площ орендованих земель, що породжує монополізм на ринку оренди землі. З цієї метою доцільно було б передбачити надання права районним Радам народних депутатів, залежно від місцевих умов, встановлювати конкретну межу оренди сільськогосподарських земель одним орендарем за умови, що ця межа не повинна перевищувати 50% від усієї площі товарного сільськогосподарського виробництва адміністративного району [1].

На думку В. Будзяка, з метою запобігання спекуляції земель сільськогосподарського призначення потрібно провести відповідний землеустрій території та сформуванню резервний фонд земель на території окремо взятої громади. Відповідно при продажу земель слід віддавати перевагу тим покупцям, які купуватимуть земельні ділянки оптимальної з економічного та екологічного поглядів площі. Для цього всю економіко-землепорядну документацію треба привести у відповідність до оптимальної структури сільгоспугідь [3].

Основним лейтмотивом приведених вище думок авторитетних вчених є теза про те, що забезпечення оптимальної структури земельного фонду залежить від ефективної системи економічного регулювання процесів концентрації земельної власності та упередження спекуляції з купівлею-продажем земель сільськогосподарського призначення.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Цілями публікації є визначення основних інструментів системи економічного регулювання землекористування, дослідження територіальної неоднорідності структури земельного фонду, в тому числі сільськогосподарських угідь, обґрунтування магістральних напрямів удосконалення структури сільськогосподарських угідь.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Земельні ресурси відіграють доленосне значення не тільки для розвитку національної економіки, а й для суспільства в цілому. Недостатня структурованість окремих секторів та сегментів господарського комплексу, несформованість інституціональної структури економіки, низька адаптивність вітчизняних підприємств до змін кон'юнктури на світових ринках і надалі детермінують державну політику в напрямі стимулювання "прихованого" екстенсивного залучення у відтворювальний процес природно-ресурсної бази соціально-економічного розвитку, в якій земельні ресурси відіграють роль основного територіального ресурсу, що концентрує переважну більшість складових "природного капіталу".

Системністю відзначається підхід В. Борисової щодо визначення ролі земельних ресурсів у системі суспільного відтворення. На її думку, земля є найважливішою складовою природних ресурсів; основою рослинного і тваринного світу; вмістилищем природних багатств; операційним базисом промисловості, населених пунктів і доріг; основним засобом виробництва в сільському господарстві [2]. Виходячи з вирішального значення земельних ресурсів для соціально-економічного піднесення країни та її регіонів, приходимо до висновку про необхідність формування сучасної системи регулювання землекористування, особливо у сфері сільськогосподарського виробництва.

Державне регулювання земельних відносин в країні реалізується шляхом введення плати за придбання земельної ділянки; сплати щорічного земельного податку або орендної плати, що визначається залежно від місця розташування та якості цієї ділянки; застосування пільг щодо плати за землю; розробки й функціонування механізму визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам за погіршення якості земель або приведення їх у непридатність для використання за цільовим призначенням. Плата за землю — головний елемент управління земельними ресурсами ефективного розвитку економіки. Тому при її встановленні доцільно відмовитися від пільг, які при масовому їх застосуванні призводять до порушення основ економічного механізму регулювання земельних відносин. Набагато ефективніше частину коштів, що надходять у вигляді плати за землю, спрямовувати на дотації для проведення заходів щодо поліпшення й охорони земель, а також на соціальний захист окремих землекористувачів.

У процесі становлення ринку купівлі-продажу земель сільськогосподарського призначення держава має оптимально поєднувати як більш ринкові за характером, непрямі методи впливу на попит, пропозицію, ціну на регіональних ринках землі, так і проводити достатньо сильну політику аграрного розвитку країни з використанням необхідних

інституціонально-адміністративних заходів, прямих владних впливів на ринок землі. Суттєвим елементом постійного і стратегічно спрямованого механізму, раціонального використання земель України, дійовим "гравцем" у всіх без винятку формах ринкового обігу земельних ресурсів має стати саме Фонд управління державними землями [4].

Магістральним елементом системи економічного регулювання землекористування є забезпечення оптимальних рівнів частки сільськогосподарських угідь у структурі земельного фонду окремих регіонів та розораності територій. На сьогодні спостерігаються значні відмінності в розрізі регіонів щодо величини площі сільськогосподарських угідь. Найбільші площі сільськогосподарських угідь мають місце у Вінницькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Кіровоградській, Одеській, Полтавській, Харківській та Чернігівській областях (рис. 1). Це зумовлено, з однієї сторони, більшою, ніж в інших областях, територією, а з іншої — структурою земельного фонду. Вплив другого чинника особливо яскраво прослідковується на прикладі областей, де значну частку займають землі лісового фонду. До таких областей належать Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська та Чернівецька області. У цих областях частка сільськогосподарських угідь у загальній площі земель становить відповідно 52,1%, 35,4%, 45,3%, 58%, 46,5%, 58,1%. З однієї сторони, в цих областях менш сприятливі передумови для розвитку сільського господарства, а з іншої — є значні можливості для соціально-економічного піднесення сільських територій за рахунок ефективного використання місцевого природно-ресурсного потенціалу — маються на увазі водні, лісові, мінерально-сировинні та рекреаційні ресурси.

Найвища частка сільськогосподарських угідь у загальній площі земель має місце у Вінницькій (76,1%), Дніпропетровській (78,8%), Донецькій (77,1%), Запорізькій (82,6%), Кіровоградській (82,9%), Миколаївській (81,7%), Одеській (77,8%), Полтавській (75,5%), Тернопільській (75,9%), Харківській (77%) областях. Така висока частка сільськогосподарських угідь для одних областей зумовлена високою родючістю ґрунтів (зона лісостепу), а для інших — значними масштабами зрошувального землеробства.

Така регіональна асиметрія площі сільськогосподарських угідь та їх частки в загальній площі земель дає підстави стверджувати, що в різних областях існує неоднаковий рівень природно-ресурсного потенціалу розвитку аграрного сектора, що вимагає диференціації інструментів державного стимулювання процесів розширення площ земель лісового фонду в зоні лісостепу та степу і підвищення рівня комплексності ведення сільськогосподарського виробництва в областях Поліського та Карпатського економічних районів.

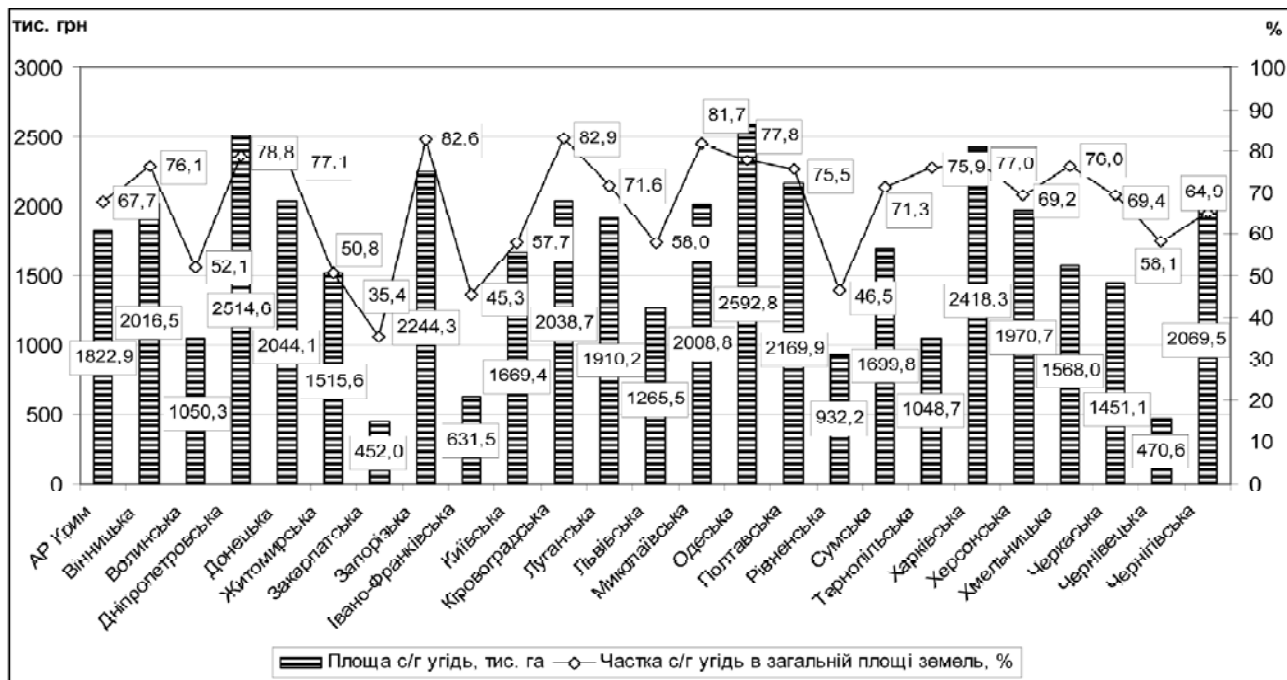

Рис. 1. Регіональний розріз площі с/г угідь та їх частки в загальній площі земель (за даними Держземагентства України)

Важливими індикаторами інтенсивності сільськогосподарського землекористування є площа ріллі та частка ріллі в загальній площі земель. Закономірно, що найбільша площа ріллі спостерігається в областях, які мають найбільшу територію і найбільш сприятливі передумови ведення сільськогосподарського виробництва, зокрема у Вінницькій (1727,9 тис. га), Дніпропетровській (2126,2 тис. га), Запорізькій (1905,2 тис. га), Кіро-

воградській (1762 тис. га), Миколаївській (1698,2 тис. га), Одеській (2071,9 тис. га), Полтавській (1768,2 тис. га), Харківській (1926,9 тис. га), Херсонській (1777,2 тис. га) областях (рис. 2). У цих же регіонах спостерігається й показник високої частки ріллі в загальній площі земель. Високою є також частка ріллі в загальній площі земель Тернопільської, Хмельницької та Черкаської областей. Найнижча частка ріллі спостерігається у Во-

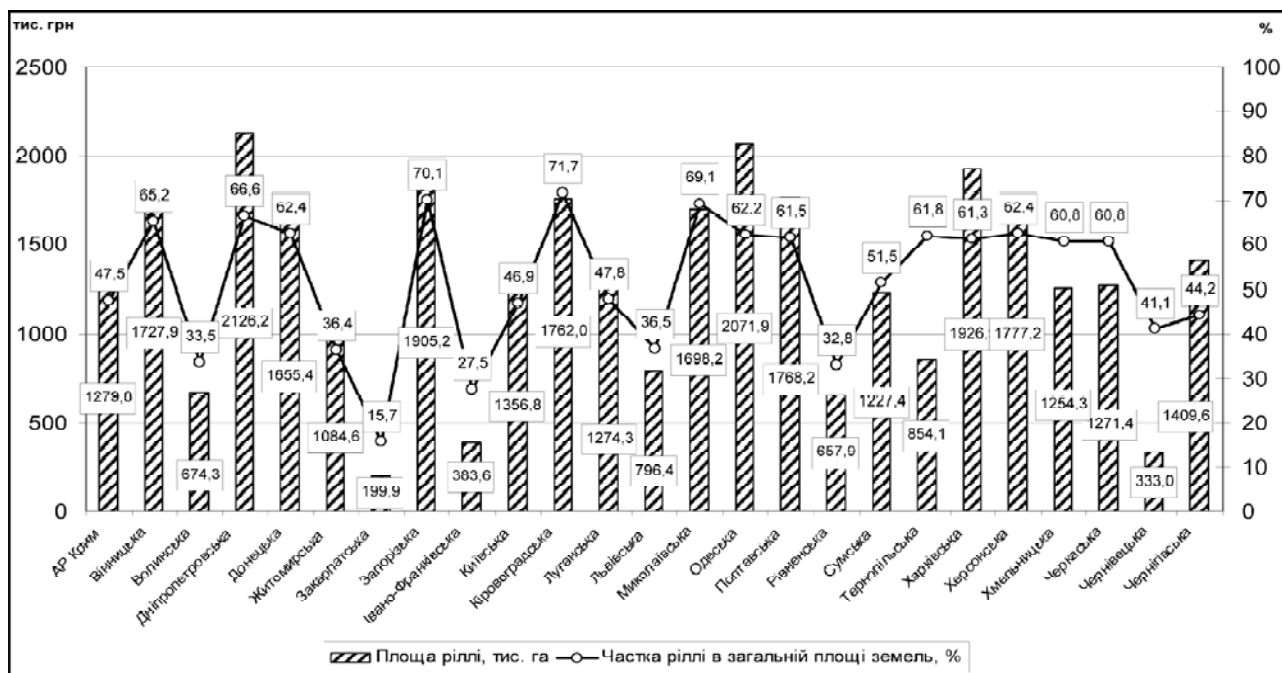

Рис. 2. Регіональний розріз площі ріллі та її частки в загальній площі земель (за даними Держземагентства України)

линській (33,5%), Житомирській (36,4%), Закарпатській (15,7%), Івано-Франківській (27,5%), Львівській (36,5%), Рівненській (32,8%), Чернівецькій (41,1%) областях.

Незважаючи на те, що стагнаційні процеси в аграрному секторі, які мали місце у 90-х роках минулого століття, призвели до зростання площ незадіяних у сільськогосподарському виробництві земель, розораність сільськогосподарських земель у більшості областей є високою.

Необхідно збільшувати площі сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень, щоб нарощувати потенціал м'ясного та молочного скотарства, садівництва і тим самим укріплювати агроландшафти. В областях з низьким рівнем розораності, навпаки, виникла проблема повернення в продуктивний господарський оборот облогових земель. Ця проблема буде вирішена лише тоді, коли на селі буде сформовано потужного сільськогосподарського виробника (в першу чергу, це стосується областей Поліського економічного району), який буде працювати з дотриманням основних вимог природоохоронного та земельного законодавства, його діяльність сприятиме відродженню сільських територій і розвиватиме індустрію переробки сільськогосподарської сировини.

Особливо деструктивний вплив на процеси землекористування здійснюють інституціональні фактори, а саме: відсутність сучасної системи земельного кадастру, недостатня інституціональна впорядкованість комунальної форми власності на окремі категорії земель, розмитість прав і повноважень представницьких органів щодо охорони та відтворення земельних ресурсів, нерозвиненість грошово-кредитних та фінансово-банківських інститутів, що опосередковують оборот сільськогосподарських угідь, системна розбалансованість окремих організаційно-правових форм аграрного природокористування [7]. Важливим кроком є також диверсифікація системи земельного оподаткування шляхом інституціоналізації платежів за земельні трансакції та парцеляцію земельних масивів.

Запобігти спекуляціям на ринку земель сільськогосподарського призначення дозволить встановлення заборони на перепродаж земель на термін від одного до трьох років після її придбання. Серед інших способів запобігання спекуляції земель сільськогосподарського призначення слід виділити, крім необхідності чіткого визначення прав і обов'язків суб'єктів ринку земель, ще й потребу щодо встановлення податку певного розміру на доходи при передачі права власності на землю або ж спеціального податку на перепродаж земельних ділянок у розмірі не менше третини від одержаного прибутку [3]. Необхідно перманентно удосконалювати інституціональне середовище землекористування шляхом імплементації імпортованих інститутів, які забезпечують контроль громадськості за перерозподілом земельної влас-

ності, а також унеможливають земельне рейдерство.

ВИСНОВКИ

Враховуючи багатофункціональну спрямованість земельно-ресурсного потенціалу, розробка ефективних регуляторних підойм раціоналізації землекористування має базуватися на розумінні субстанціональних характеристик земельних ресурсів і, відповідно, форм їх прояву. Це дасть можливість застосовувати ті важелі, що імплементуватимуть реальну цінність земельних ресурсів у повноцінний фактор товарно-грошових відносин. Особливо це актуально для сільськогосподарського землекористування, де земельні ресурси є засобом виробництва і базою розширеного відтворення. Результати досліджень засвідчили, що внаслідок непослідовності проведення окремих етапів земельної реформи вона зводилася до змін суто структурного характеру як щодо суб'єктів землеволодіння, так і характеру землекористування, тому так і не відбулось якісних зрушень щодо посилення екологічної орієнтованості залучення земельних ресурсів у господарський оборот, у першу чергу в сфері сільськогосподарського виробництва.

Література:

1. Андрійчук В.Г. Надконцентрація агропромислового виробництва і земельних ресурсів та її наслідки / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. — 2009. — № 2. — С. 3—9.
2. Борисова В.А. Економічні аспекти відтворення родючості та раціонального використання сільськогосподарських земель / В.А. Борисова // Вісник Сумського національного аграрного університету. — 2008. — № 1. — С. 293—299. — (Серія "Фінанси і кредит").
3. Будзяк В.М. Формування ринку земель сільськогосподарського призначення / В.М. Будзяк // Економіка АПК. — 2008. — № 8. — С. 118—122.
4. Загурський О.М. Державне регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення / О.М. Загурський // Економіка АПК. — 2008. — № 12. — С. 100—106.
5. Русан В.М. Організаційно-правові форми використання сільськогосподарських земель в Україні / В.М. Русан // Вісник Сумського національного аграрного університету. — 2008. — № 1. — С. 271—278. — (Серія "Фінанси і кредит").
6. Семишкур В.В. Економічні аспекти раціонального землекористування / В.В. Семишкур // Вісник Сумського національного аграрного університету. — 2008. — № 1. — С. 411—415. — (Серія "Фінанси і кредит").
7. Хвесик М.А. Інституціональні трансформації та фінансово-економічне регулювання землекористування в Україні: [монографія] / [М.А. Хвесик, В.А. Голян, А.І. Крисак]. — К.: Кондор, 2007. — 522 с.
Стаття надійшла до редакції 18.10.2011 р.